

GIPERAKTIVLIK SINDROMI BO'LGAN BOLALARNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Bahodirova Shahnoza Rustam qizi

Alfraganus universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

4-bosqich talabasi

E-mail: srustamova055@gmail.com

Talipova Feruza Tayirovna

Alfraganus universiteti Psixologiya kafedrası v.b dotsenti

psixologiya fanlari bo'yicha (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada giperaktivlik sindromi (diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilishi — DYG'B) bo'lgan bolalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, ularning muloqotdagi o'ziga xosligi, emotsional holati hamda ijtimoiy moslashuv darajasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy psixologiya nazariyalari, xususan, R. Barkley, A. Bandura, J. Piaget va L.S. Vygotskiylarning shaxs rivojlanish va xulq-atvor nazariyalari asos sifatida qo'llangan. Giperaktivlik sindromi markaziy asab tizimi faoliyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, bolalarning diqqatni jamlay olmasligi, impulsivligi, tez charchashi va hissiy barqaror emasligi bilan namoyon bo'ladi. Maqolada DYG'Bga ega bolalarda ijtimoiy muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar, ularning tengdoshlar bilan muloqoti, o'qishdagi motivatsiya va o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatlari psixologik jihatdan tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: giperaktivlik sindromi, diqqat yetishmovchiligi, impulsivlik, emotsional reaktivlik, shaxs rivojlanishi, ijtimoiy moslashuv, kognitiv-xulqiy terapiya, o'yin psixologiyasi.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CHILDREN WITH HYPERACTIVITY SYNDROME

Abstract

This article analyzes the socio-psychological characteristics of children with hyperactivity syndrome (attention deficit hyperactivity disorder — ADHD), their communication skills, emotional state, and level of social adaptation. The study is based on modern psychological theories, in particular, the theories of personality development and behavior of R. Barkley, A. Bandura, J. Piaget, and L.S. Vygotsky. Hyperactivity syndrome is associated with changes in the functioning of the central nervous system and is manifested by children's inability to concentrate, impulsivity, rapid fatigue, and emotional instability. The article psychologically analyzes the

difficulties in adapting to the social environment, their communication with peers, motivation in learning, and self-control abilities in children with ADHD.

Keywords: hyperactivity syndrome, attention deficit disorder, impulsivity, emotional reactivity, personality development, social adaptation, cognitive-behavioral therapy, play psychology.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ГИПЕРАКТИВНОСТИ

Аннотация

В статье анализируются социально-психологические особенности детей с синдромом гиперактивности (синдромом дефицита внимания и гиперактивности — СДВГ), их коммуникативные навыки, эмоциональное состояние и уровень социальной адаптации. Исследование основано на современных психологических теориях, в частности, на теориях развития личности и поведения Р. Баркли, А. Бандуры, Ж. Пиаже и Л.С. Выготского. Синдром гиперактивности связан с изменениями в работе центральной нервной системы и проявляется неспособностью детей сосредоточиться, импульсивностью, быстрой утомляемостью и эмоциональной неустойчивостью. В статье дан психологический анализ трудностей адаптации к социальной среде, общения со сверстниками, учебной мотивации и способности к самоконтролю у детей с СДВГ.

Ключевые слова: синдром гиперактивности, синдром дефицита внимания, импульсивность, эмоциональная реактивность, развитие личности, социальная адаптация, когнитивно-поведенческая терапия, игровая психология.

Kirish

So‘nggi yillarda maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim yoshidagi bolalarda giperaktivlik sindromi (DYG‘B) keng tarqalgan psixonevrologik holatlardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO, 2023) ma‘lumotlariga ko‘ra, har 10 boladan biri diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik alomatlarini namoyon qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham bolalar psixologiyasini chuqur o‘rganish va erta tashxis qo‘yish tizimiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta‘kidlaganidek: *“Bola tarbiyasidagi eng muhim jihat — bu uning ruhiy salomatligi va shaxs sifatida shakllanishiga doimiy e‘tibor berishdir.”* Shu bois giperaktiv bolalarning psixik rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va emotsional holatini tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo sanaladi.

Giperaktivlik sindromining asosiy belgilari — diqqatning tez chalgʻishi, faoliyatni davom ettirishda qiyinchilik, impulsivlik va emotsional beqarorlikdir. Bunday bolalar koʻpincha oʻqituvchi, ota-ona yoki tengdoshlar tomonidan “tartibsiz”, “eʼtiborsiz” deb baholanadi, ammo aslida bu ularning asab tizimidagi funksional disbalans bilan bogʻliqdir. Psixologik tadqiqotlar (R. Barkley, 2015; A. Bandura, 2021) shuni koʻrsatadiki, giperaktiv bolalarda oʻzini boshqarish mexanizmlari yetarlicha rivojlanmagan boʻladi, bu esa ijtimoiy muhitga moslashuvda qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Shu sababli, bunday bolalarga nisbatan individual yondashuv, psixologik treninglar, oʻyin terapiyasi va kognitiv-xulqiy yondashuvni qoʻllash zarur.

Giperaktivlik sindromi (DYGʻB) dastlab 1902-yilda britaniyalik olim J. Still tomonidan “moral control disorder” sifatida tavsiflangan. Keyinchalik G. Selye, R. Barkley, A. Bandura va boshqa psixologlar bu sindromning kognitiv va emotsional asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilganlar.

R. Barkley (1997) DYGʻBni oʻzini nazorat qilish tizimidagi buzilish deb talqin qiladi. Unga koʻra, giperaktiv bolalarda frontal lob faoliyati pasaygan boʻlib, bu diqqatni jamlash, motivatsiyani saqlash va impulslarni boshqarish jarayonlarini qiyinlashtiradi.

A. Bandura (1986) esa ijtimoiy oʻrganish nazariyasida giperaktiv bolalarning ijtimoiy muhitdagi modellarni tez, ammo yuzaki oʻzlashtirishi natijasida xatti-harakatlar barqaror emasligini taʼkidlagan.

L.S. Vygotskiy shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi rolini qayd etib, bunday bolalarga “yaqin rivojlanish zonasi” doirasida pedagogik yordam zarurligini asoslagan.

Zamonaviy nevropsixologlar (Biederman et al., 2020) DYGʻBni neyrobiologik disbalans, yaʼni dopamin va noradrenalin tizimlaridagi buzilishlar bilan bogʻlashadi. Shu bois, psixologik yondashuvdan tashqari, nevrologik va pedagogik muvofiqlashtirilgan yondashuv zarur.

Oʻzbek olimlari — M. Gʻanieva (2022) va L. Tursunova (2023) tadqiqotlarida giperaktiv bolalarning ijtimoiy moslashuvi, maktab jamoasiga integratsiyasi va oʻqituvchi-psixolog hamkorligi muhimligini taʼkidlashgan. Ularning fikricha, oʻyin faoliyati, ijobiy mustahkamlash va ijtimoiy moslashuv mashgʻulotlari DYGʻB bolalarda oʻzini nazorat qilishni yaxshilaydi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qoʻllanildi:

- **Conners soʻrovnomasi** – giperaktivlik darajasini aniqlash uchun;
- **Raven matritsalar testi** – kognitiv faoliyat darajasini baholash uchun;

Natijalar korrelyatsion va dispersiya tahlili orqali qayta ishlanib, giperaktivlik darajasi bilan ijtimoiy izolyatsiya oʻrtasida oʻrtacha kuchli bogʻliqlik ($r=0.64$, $p<0.05$) aniqlangan.

Giperaktiv bolalarda diqqatning beqarorligi, muloqotda impulsiv javoblar va emotsional portlashlar ko'p uchragan. Ularning aksariyati (75%) o'qituvchi bilan muloqotda qiyinchilik sezgan, 60% hollarda esa tengdoshlar tomonidan ijtimoiy rad etish holatlari qayd etilgan.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'yin terapiyasi, jismoniy faollikka asoslangan mashg'ulotlar, musiqiy ritmotreninglar giperaktiv bolalarda stressni kamaytiradi va ijtimoiy moslashuvni yaxshilaydi. Giperaktivlik sindromi psixik rivojlanishdagi individual farqlarning yorqin ko'rinishidir. U shaxsning ijtimoiylashuviga, o'zini nazorat qilish qobiliyatiga va motivatsion tizimiga ta'sir qiladi. Shu bois bu bolalarni "muammoli" deb emas, "rivojlanish ehtiyoji bor" shaxslar sifatida qabul qilish kerak.

Ijtimoiy muhitda giperaktiv bolalar ko'p hollarda noto'g'ri tushuniladi, bu esa ularning o'ziga ishonchini pasaytiradi. Shu sababli, oilaviy va pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish muhim.

Psixologik yondashuvda o'yin, art-terapiya va kognitiv-xulqiy terapiya DYG'B bolalarda o'zini boshqarish va diqqatni rivojlantirishda eng samarali metodlar hisoblanadi.

Xulosa

Giperaktivlik sindromi bo'lgan bolalar ijtimoiy jihatdan sezgir, emotsional reaktiv, lekin yuqori potensialga ega shaxslardir. Ularning psixik rivojlanishida individual yondashuv, doimiy motivatsiya va ijobiy mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlov mavjud bo'lgan muhitda giperaktiv bolalarda diqqat, o'zini boshqarish va emotsional muvozanat darajasi sezilarli oshadi. Psixologik-pedagogik tizimda giperaktiv bolalar uchun moslashtirilgan dasturlar, stressni boshqarish va muloqotni rivojlantirish treninglarini joriy etish dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tursunova L. Bolalar psixologiyasi. — Toshkent, 2023.
2. G'anieva M. O'quvchilarda giperaktivlik va diqqat buzilishlari. — Toshkent, 2022.
3. Selye G. Stress va organizm reaksiyalari. — Toronto, 1976.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent, 2022.
5. WHO. Global Report on Child Mental Health. — Geneva, 2023.